

Ab Harrewijnlezing, 5 oktober 2020, Mini-symposium Landelijke Cliëntenraad,
Nieuwegein

Solidariteit in tijden van corona¹

Margo Trappenburg

Dames en heren,

Heel fijn dat ik vanmiddag live een lezing voor u mag houden, hoewel het natuurlijk ook prachtig is dat mensen mee kunnen luisteren op afstand, dankzij de techniek. Het leek mij onder alle omstandigheden passend om een Ab Harrewijnlezing te wijden aan het thema **solidariteit** en in de vreemde tijd waarin we ons nu bevinden wil ik dat verbijzonderen tot **solidariteit in tijden van corona**.

Ik begin met een paar voorbeelden.

Met twee vriendinnen ga ik al jarenlang elke paar maanden uit eten in steeds een ander restaurant in Leiden. Na de voorjaarslockdown mocht het weer, maar mijn vriendinnen en ik zijn geen huisgenoten, dus we zouden moeten eten op anderhalve meter afstand, wat de gezelligheid aan tafel niet ten goede ging komen. 'We doen het niet voor onszelf', zeiden mijn vriendinnen. 'We doen het voor de horeca.' Uit eten gaan was een daad van solidariteit geworden. Maar geen gewone daad van solidariteit, want als we *niet* uit eten zouden gaan was dat misschien nog wel beter. Dan zouden we sowieso niemand kunnen besmetten. Het was **corona-solidariteit**.

Ander voorbeeld. Betaald voetbalclubs mochten na de zomer eindelijk weer beginnen met de competitie. Tot halverwege vorige week mocht er worden gespeeld voor een beperkt publiek op de tribune. Je moest als supporter op ruime afstand van andere fans op een stoel zitten en bij mooie doelpunten mocht je niet juichen maar moest je "je bek houden", zoals premier Rutte het kernachtig formuleerde. Op die manier was er voor supporters natuurlijk niets meer aan en velen van hen besloten om de wedstrijden voorlopig maar thuis te kijken op de bank. Naar het stadion gaan

¹Met dank aan mijn collega's bij de leerstoelgroep Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector, van de Universiteit voor Humanistiek, voor hun meedenken over dit onderwerp tijdens onze onderzoeksdag.

was solidariteit betonen met je club, maar thuisblijven was mogelijk nog veel gezonder voor iedereen. **Corona-solidariteit.**

Er zijn nog veel meer voorbeelden. Veel mensen houden van winkelen, maar oproepen om vooral alléén te gaan winkelen, handgel-automaten, pijlen, waarschuwingen en regels over het maximum aantal personen in de winkel doen ernstig afbreuk aan het hele idee van funshoppen. Je zou alsnog kunnen gaan winkelen natuurlijk, uit medelijden met je kledingzaak, maar thuisblijven is minstens net zo solidair, met iedereen.

Naar het theater? Veel mensen zijn als de dood dat ze – in een klein groepje op de tribune – opeens persoonlijke aandacht gaan krijgen van de acteurs of cabaretier op het podium. In normale doen treft dat risico alleen bezoekers op de eerste rij, maar in corona-tijd zou het iedereen kunnen overkomen. Dan maar niet corona-solidair met de cultuursector. Gewoon thuis een voorstelling kijken op Netflix; dat is meteen beter voor iedereen.

Met een klein clubje mensen luisteren naar een concert in een kerk of een concertgebouw voelt heel erg sneu. En waarom zouden we; we hebben Spotify en Youtube en als we daarnaar luisteren loopt niemand kans op een corona-besmetting.

Corona-solidariteit wijkt op twee manieren af van wat we gewend zijn. Het betreft iets wat we vroeger zouden doen omdat het leuk is (winkelen, voetbal kijken, uit eten gaan) en wat we nu doen uit meegevoel of medelijden. En het is solidariteit die we vooral niet *teveel* moeten betonen. Alsof je de deuren langsgaat met een collectebus en uitlegt dat je hoopt dat mensen een bijdrage gaan leveren aan je goede doel, maar dat het net zo goed is – misschien zelfs beter – als ze dat niet doen. Alsof je vrijwilligers zoekt voor een klus, maar dat de mensen die zich vervolgens aanmelden moreel op dezelfde hoogte staan als degenen die liever thuis blijven zitten bij de verwarming.

Wat ik wil doen in het vervolg van deze lezing is met u nadenken over klassieke vormen van solidariteit en wat daar in coronatijd mee is gebeurd. Dat biedt hopelijk een beetje richting als u moet meedenken over landelijk of plaatselijk beleid, want bij elk beleid is het goed om de vraag te stellen wie op welke manier solidair moet zijn met wie en waarom.

In pre-corona Nederland bestonden er drie vormen van solidariteit. Passieve solidariteit, mantelzorg en naastenliefde.

1. De belangrijkste vorm was **passieve solidariteit**. Passieve solidariteit gaat automatisch, via algemeen geldende regels en op basis van dwang. Om die reden was het ook goed mogelijk om die solidariteit zo eerlijk mogelijk te verdelen. We betaalden allemaal belasting en premies en dat deden we naar draagkracht: de sterkste schouders, de zwaarste lasten. Hoe zit dat in coronatijd? De opeenvolgende steunpakketten in het coronatijdperk (de NOW en de Tozo voor zzp-ers) vormen een uitbreiding onze passieve solidariteit. Op zich natuurlijk prachtig: werknemers met een vaste aanstelling betalen voor zzp-ers die plotseling thuis zitten zonder opdrachten. Werknemers en bedrijven die floreren in corona-tijd (internetbedrijven, supermarkten) betalen voor bedrijven die zwaar getroffen zijn, in sectoren als toerisme, horeca en de entertainment industrie: de nachtclubs, discotheken en festivalorganisatoren. Een prima uitbreiding van onze passieve solidariteit, maar omdat de maatregelen zo overhaast tot stand gekomen zijn kunnen we vraagtekens zetten bij de eerlijkheid. Hebben internationale bedrijven als booking.com die pre-corona gigantische winsten boekten echt recht op overbruggingssteun? Is het verstandig om solidair te zijn met discotheken of nachtclubs die gedoemd zijn te verdwijnen nu het coronavirus een blijvertje lijkt te zijn? Het lijkt misschien eerlijk, maar is het geen weggegooid geld als deze bedrijven uiteindelijk toch failliet gaan?

Onze passieve solidariteit is bovendien uitgebreid met een hele reeks regels en geboden die voor iedereen gelden, maar die de ene groep veel harder treffen dan de andere. Gij zult anderhalve meter afstand houden. Gij zult geen eindexamen doen. Gij zult een online introductietijd beleven voor uw studie. Gij zult zoveel mogelijk thuiswerken. Gij zult niet met meer dan 100, 50 of 30 personen samen zijn. Al deze maatregelen treffen jonge mensen veel harder dan ouderen. De vele middelbare scholieren die vorig jaar geen eindexamen konden doen en daarna niet op reis mochten naar Albufeira of Sunny Beach. Die hun zomer vol festivals zagen verdwijnen. Die niet gezellig mogen flirten in een discotheek. Die vervolgens een extreem saaie

introductietijd door moesten. De mbo-ers voor wie – vanwege al dat thuiswerken – geen stageplaatsen beschikbaar zijn. De studenten die hun bijbaantje kwijtraakten en die op hun studentenkamer college moeten volgen met haperende wifi, zonder vrienden in de buurt. De pas gediplomeerden die geen werk kunnen vinden, of die hun werkende leven beginnen via Zoom, Teams of Hangouts.

Op 24 september keek ik naar de talkshow van Eva Jinek. Het was de dag nadat iedereen boos was geworden op Famke Louise en andere jonge Bekende Nederlanders die de coronamaatregelen zat waren. Bij Jinek aan tafel zat Anna. Haar 47-jarige moeder lag al maanden in het ziekenhuis als gevolg van complicaties van een corona-infectie en Anna vertelde hoe het ging. Jinek vroeg haar hoe zij aankeek tegen alle ophef rond de BN-ers die “het zat waren” en het was duidelijk dat alle oudere mensen aan de talkshow tafel - vooral Ernst Kuipers, voorzitter van het Erasmus MC van het landelijk netwerk acute zorg - rekenden op een antwoord in de trant van: “heel asociaal, Famke Louise zou eens langs moeten gaan bij mijn moeder in het ziekenhuis.” Maar Anna zei: “Het is heel dubbel. Ik ben ook 19. Ik zou dit jaar stage gaan lopen op Tenerife. Alles was al geregeld en ik keek er zo naar uit.” De passieve solidariteit die we van elkaar vragen drukt bovengemiddeld zwaar op onze jongere generatie.

2. De tweede precorona vorm van solidariteit was mantelzorg. Mantelzorg is *actieve* solidariteit, zorg die je geeft aan kwetsbare mensen in je directe omgeving: je vader of moeder, schoonouders, kinderen met ernstige ziekten of beperkingen, soms ook aan een buurman of vrouw of aan een goede vriend of vriendin. Het is een vorm van solidariteit waar we heel ambivalent over zijn. Aan de ene kant vinden mensen het soms mooi en bijzonder om voor dierbaren te zorgen, zeker als de zorg eindig is en tijdelijk. Aan de andere kant is mantelzorg soms heel erg zwaar, zeker als het blijvend of zeer langdurig wordt, of steeds zwaarder. Of als de zorg gepaard gaat met veel stress, zoals bij mantelzorgers die zorgen voor dierbaren met ernstige psychische aandoeningen. Ook aan de ontvangende kant is sprake van

gemengde gevoelens. Mensen vinden het fijn om hun familie in de buurt te hebben, maar voelen zich ook soms bezwaard tegenover de mantelzorg. En dan is er nog de complicatie dat rijke mensen de mantelzorg meestal kunnen vervangen door betaalde hulp op maat, terwijl arme mensen van de gemeente te horen krijgen dat zij eerst een beroep moeten doen op hun eigen netwerk. Wat is er gebeurd met deze solidariteit in tijden van corona? Er lijken verschillende effecten te zijn. Aan de ene kant is de zorg soms lichter geworden. Neem de voorheen toegewijde mantelzorg die met z'n oude moeder uitstapjes maakte, op bezoek kwam met de kleinkinderen en haar boodschappen deed. Door corona vielen de uitjes en de bezoeken met de kleinkinderen weg, waardoor menige mantelzorg zich verder kon beperken tot boodschappen neerzetten in de hal en beeldbellen. Anderzijds is er in families waar de mantelzorg gedeeld werd mogelijk sprake van verschuiving van de zorg, naar één aangewezen familielid, om risico's te beperken. Hier kan dus zowel een verzwaring als een verlichting van de gevraagde solidariteit zijn opgetreden.

3. De derde vorm van precorona solidariteit was naastenliefde (een beetje een christelijke term, maar dat leek mij in de Ab Harrewijnlezing wel passend. Tenslotte was Harrewijn een dominee). Ook naastenliefde is een actieve vorm van solidariteit, maar dan niet gericht tot dierbaren in je directe omgeving. Naastenliefde kan allerlei vormen aannemen: vrijwilligerswerk op de school of de voetbalclub van je kinderen, pakketten maken bij de voedselbank, taalbuddy worden voor nieuwkomers, schuldhulpbuddy voor mensen met financiële problemen, donateur zijn voor Natuurmonumenten, brieven schrijven voor Amnesty International. Het is deze vorm van solidariteit die nu is uitgebreid met de typische corona-solidariteit die ik eerder beschreef: dingen die we voorheen deden omdat het leuk was, doen we nu uit solidariteit met de horeca, het winkelcentrum, de cultuursector of onze favoriete voetbalclub. Met de nieuwe complicatie dat we een oproep tot coronasolidariteit veel makkelijker kunnen negeren dan een oproep tot naastenliefde in pre-corona tijden. "Nee, ik word geen taalbuddy voor deze nieuwkomer,

want daar heb ik geen zin in”, klinkt niet sympathiek. “Nee sorry, ik vind het niet verantwoord om nu naar het theater/de Bijenkorf/een restaurant te gaan” klinkt moreel heel acceptabel. Om die reden denk ik dat deze vorm van solidariteit, deze corona-solidariteit, geen lang leven beschoren is. Het gaat ons niet lukken om de horeca, onze winkels, de cultuursector en de topsport overeind te houden met behulp van corona-solidariteit.

Hoe nu verder?

Momenteel liggen er twee beleidsrichtingen ter tafel en ik zal bij allebei een poging doen om aan te geven wat die betekenen voor onze solidariteit.

Optie 1 is voortgaan op de huidige weg van algemeen geldende regels, die geleidelijk aan weer steeds strenger worden en dan uitmonden in een variant op onze eerdere lockdown. In termen van solidariteit: de passieve solidariteit die we nu al van elkaar vragen gaan we nog weer veel verder uitbreiden met nog meer verboden, nog minder vermaak en nog meer steunpakketten. Als we die kant uitgaan (en daar lijkt het wel op) zijn er twee groepen waar we onze passieve solidariteit op moeten richten: zwaar getroffen sectoren in de economie en de jongere generaties. Omdat corona-solidariteit met getroffen sectoren geen langdurig begaanbare weg is zullen we heel veel mensen moeten gaan helpen met omscholen. Er zijn voorlopig nog heel veel vacatures in de zorg en het onderwijs; een deel van de werknemers in getroffen sectoren is hopelijk op enige termijn daar inzetbaar. Voor wie niet voelt voor zorg en onderwijs zijn er florerende internetbedrijven waar technici nodig zijn en talloze helpdeskmedewerkers om alle thuiswerkers te ondersteunen bij technische tegenspoed.

Solidair zijn met jongere generaties wordt nog ingewikkelder en voor cliëntenraden is het waarschijnlijk een goed idee om contact te leggen met jongeren zelf. In sommige gemeenten bestaan jongerenraden en die zouden hier een belangrijke rol kunnen vervullen. Maar als die er niet zijn lijkt het verstandig om – misschien digitaal – contact te zoeken met deze doelgroep om te kijken wat er kan worden gedaan om hen te compenseren. Het gaat te ver om te zeggen dat je maar

één keer jong bent. Jong zijn duurt een flinke tijd, maar je doet meestal slechts één keer eindexamen, je bent maar één keer eerstejaars, je zit maar een paar jaar op je mbo of hbo opleiding en wat daarin misgaat door de coronamaatregelen krijg je als jongere nooit meer terug. Het is misschien een idee om jongeren de kans te geven veel langer te studeren, om tweede en derde studies te gaan doen, net als jongeren tijdens de economische crisis van de jaren tachtig, die destijds ook vooral de jongere generatie trof. Of we zouden kunnen nadenken over compenserende maatregelen bij het zoeken van een woning.

Optie 2 is wat ic arts Diederik Gommers een *lockdown light* noemde. Daarbij worden de regels versoepeld of losgelaten voor jongeren en weerbare burgers en wordt van kwetsbare burgers (ouderen, maar natuurlijk ook jonge mensen met ernstige aandoeningen of beperkingen) gevraagd om zelf voorzichtigheid te betrachten. Als we die optie kiezen is de vraag vooral hoe we solidair kunnen zijn met kwetsbare burgers. Dan zouden we moeten werken met hybride onderwijs (zowel live als online), zodat leerlingen of studenten die zelf kwetsbaar zijn of dierbaren hebben met een wankele gezondheid ervoor zouden kunnen kiezen om thuis te blijven. Dan moeten we gaan denken aan hybride vormen op het werk met een vergelijkbare aanpak voor werknemers met gezondheidsproblemen. Het aparte winkeluurtje voor ouderen bij de Albert Heijn wordt dan ook een *best practice* dat navolging verdient bij andere winkels of organisaties. En als we die kant uitgaan wordt het voor cliëntenraden een uitdaging om contact te leggen met deze doelgroep; waarbij ik denk dat cliëntenraden die over het algemeen beter in beeld zullen hebben dan jongeren.

Welke optie we ook kiezen, corona stelt ons voor solidariteitsvragen; ik hoop dat ik u wat instrumenten en richtingen heb kunnen aanreiken die kunnen helpen bij het beantwoorden daarvan en ik wil u bij deze heel veel wijsheid toewensen bij de dilemma's waar u voor staat.